

ΤΟ ΑΡΧΑΙΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΥΠΟΔΗΜΑ

1. Από την κατεργασία του δέρματος, στα κομψά σανδάλια

Βγένα Βαρθολομαίου
Αρχαιολόγος

Το πρώτο υλικό που χρησιμοποίησε ο άνθρωπος για να προστατέψει το κορμί και τα πόδια του από τις δυσμενείς κλιματολογικές και περιβαλλοντικές συνθήκες ήταν το δέρμα των ζώων, τόσο αυτών που σκότωνε για να τραφεί όσο και άλλων, που ακριβώς για τις ανάγκες ένδυσης του κυνηγούσε¹ (εικ. 1). Από τα πρωτόγονα καλύμματα ποδιών ως το υπόδημα των αρχαίων η απόσταση είναι μεγάλη.

Πότε ακριβώς, πού και πώς έμαθε ο άνθρωπος να επεξεργάζεται τα δέρματα των ζώων είναι άγνωστο. Πάντως, ήδη από την Παλαιολιθική εποχή γνωρίζει μια στοιχειώδη επεξεργασία, πολλά δε από τα παλαιολιθικά εργαλεία, οστέινα ή λίθινα, ήταν κατάλληλα και για τέτοια χρήση.

Σε τοιχογραφία σπηλαίων της Ανώτερης Παλαιολιθικής στην Ισπανία ενικόζονται ανθρώπινες μορφές με ενδύματα από δέρμα.

Α. Τεχνικές και εργαλεία κατεργασίας του δέρματος

Ετσι αναπτύχθηκαν στοιχειωδώς οι πρώτες τεχνικές κατεργασίας των δερμάτων, γεγονός που προϋποθέτει την πρακτική γνώση της σύστασης του ίδιου του δέρματος.

Το δέρμα των θηλαστικών ζώων αποτελείται από τρία στρώματα: την εξωτερική επιδερμίδα, το μεσαίο στρώμα ή χόριον ή δερμίδα, από το οποίο προέρχεται το τομάρι, και το υποδόριο εσωτάτο στρώμα, που αποτελείται από συνδετικό ιστό και λίπος (εικ. 2). Παρατηρήθηκε, λοιπόν, από τον παλαιολιθικό άνθρωπο ότι, για να μη σπάζει το δέρμα (με την ανάπτυξη μικροοργανισμών), έπρεπε να αφαιρείται το τρίχωμα και το λίπος του ζώου στο οποίο ανήκε το τομάρι. Οι ανάγκες αυτές, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι έπρεπε το δέρμα να μείνει μαλακό και ανθεκτικό, οδήγησαν σε ποικίλες τε-

χνικές, ήδη από την Παλαιολιθική εποχή. Ίσως η παλαιότερη ανθρώπινη φροντίδα ήταν απλώς να ξερανόταν εντελώς το τομάρι του ζώου και να κρατηθεί μαλακό· μετά ν' αφαιρεθεί το τρίχωμα, ενώ, αργότερα, η πείρα έδειξε ότι χρειάζονταν εργασίες αντισηπικές και άλλες.

Από τα πρώτα υλικά της πρωτόγονης κατεργασίας του δέρματος ήταν το λίπος, που αλειφόταν με το χέρι στην επιφάνεια του καθαρισμένου δέρματος για να το μαλακώσει· το κάπνισμα του τομαριού πάνω από φωτιά που σιγοκαίει ή το αλάτισμά του θεωρούνται επίσης τεχνικές γνωστές στον πρωτόγονο άνθρωπο².

Οι τεχνικές αυτές (και άλλες ακόμη) εφαρμόστηκαν σε μεταγενέστερες εποχές τόσο στη Μεσοποταμία και την Αίγυπτο όσο και στην Ελλάδα και τη Φοινίκη, ήταν δηλαδή περίπου κοινές για όλη την αρχαιότητα. Οι περισσότερες μάλιστα από αυτές διατηρήθηκαν στην Ευρώπη έως και

1. Ενδύματα. Βραχογραφίες από το σπήλαιο Els Secans, Τερούι και Cogul της Ισπανίας. Ανώτερη Παλαιολιθική εποχή.

2. Τομή δέρματος θηλαστικού.

4α. Οστέινο εργαλείο για την αφαίρεση του τρίχωματος από τα δέρματα των ζώων. Παλαιολιθική εποχή.

4β. Λιθίνο εργαλείο για το ξύσιμο του δέρματος.

τον Μεσαίωνα.

Σημαντικό ρόλο έπαιξαν ουσίες φυτικής προέλευσης, όπως η φλούδα της βαλανιδιάς ή τα βαλανίδια (εικ. 3), που χρησιμοποιήθηκαν στη βυρσοδεξία ως τον 15ο αι. μ.Χ., στις μεσογειακές χώρες. Το τομάρι απλωνόταν συνήθως πάνω σε κομμένο κορμό δέντρου (Ξυλογαϊδάρα), με την υπό κατεργασία πλευρά προς τα έξω, ή πάνω στον βυρσοδεψικό πάγκο.

Με κοφτερά Ξύστρα αφαιρούσαν το τρίχωμα και το λίπος του απλωμένου τομαριού. Τα Ξύστρα της κλασικής αρχαιότητας έμοιαζαν στο σχήμα με τα παλαιολιθικά (εικ. 4α, β), αλλά και με τις σύγχρονες ατσάλινες φαλτσέτες (εικ. 5).

Η κατεργασία συνεχίζονταν με άλλα ειδικά βυρσοδεψικά εργαλεία ή σκεύη για εμβάπτιση σε ειδικά διαλύματα, ώσπου να καθαριστεί εντελώς το δέρμα³. Ακολουθούσε εμφάπτιση του δέρματος σε νερό (ή σε ούρα ζώων) και έπειτα αλάτιση ή κάνιση, ώστε τελικά το δέρμα καθαριζόταν εξωτερικά από το τρίχωμα και εσωτερικά από το λίπος και τα άλλα ζωικά κατάλοιπα. Συχνά, ως τελευταίο στάδιο κατεργασίας ήταν το άργασμα του δέρματος με ελαιώδεις ουσίες, όπως λίπος, κρόκοι αβγού κλπ., τις οποίες συνήθως απλωναν στο δέρμα με το χέρι. Με τον τρόπο αυτό το τομάρι γινόταν ιδιαίτερα μαλακό, όπως τα σύγχρονα μαξ καστόρινα δέρματα. Εδώ περίπου τελειώνει η δουλειά του βυρσοδέψη, και τα δέρματα ήταν έτοιμα να αγοραστούν από τους ειδικούς τεχνίτες (υποδηματοποιούς, κατασκευαστές ασπίδων, κ.ά.).

Ο Ησίοδος δεν αναφέρει τίποτα για βυρσοδεξία, αν και κάνει λόγο για δερμάτινα είδη ένδυσης, υπόδεσης ή άλλης χρήσης. Ο Όμηρος, αντίθετα, μνεία κάποιον ονομαστό βυρσοδέψη από τη Βοιωτία⁴, τον Τύχιο, "σκυτοτόμιον οχ'άριστος" (Ιλ. Η 220 κ.ε.ε.: σκυτοτόμος, ό=κόπτης δερμάτων, σκύτος, τό = δέρμα κατεργασμένο). Αναφέρει επίσης και κατεργασία δερματος με λίπος, αίλοιφή (Ιλ. Ρ 390 κ.α.). Πληροφορίες για τη βυρσοδεξία και τους τεχνίτες της αντλούμε έμμεσα, συνήθως, και από τον Αριστοφάνη, που δεν χάνει την ευκαιρία να καυτηριάσει τη δυσοσμία των βυρσοδεψών, όπως στους Ίππης 892: "βύρσης κάκιστον όζων".

3. Φύλλα και κορπός βαλανιδιάς.

Γενικά, λίγες είναι οι πληροφορίες για τη βυρσοδεξία και τα βυρσοεία (βυρσοδεψεία), παραδόθηκε όμως πλούσιότερη ορολογία τόσο για το δέρμα όσο και για τις τεχνικές κατεργασίας του κτλ. Έτσι, παράλληλα με τους ήδη αναφερθέντες όρους, συναντάμε και τους διφθέρα (ή), βύρσα (ή), δέρμα (το), σκυτεύς (ό), βυρσοδέψης (ό), δορά (ή), άρνακίς (ή), και πλήθος άλλους.

Οι βυρσοδέψες της Αθήνας είχαν τα εργαστήριά τους στην περιοχή Κυδαθηναίων, Β.Α. της Ακρόπολης, δηλαδή αρκετά απόμερα, λόγω της έντονης και δυσάρεστης μυρωδιάς που προερχόταν από την κατεργασία των δερμάτων. Προμηθεύονταν δε δέρματα, τα οποία είχαν ήδη υποστεί μόνο τα πρώτα στάδια κατεργασίας, από τον Εύξεινο Πόντο, την Κύρην (Β. Αφρική) και τη Μικρά Ασία.

Σημειώσεις

1. Στην Παλαιά Διαθήκη (Γένεσις, 3. 21) αναφέρεται ότι ο Θεός έπαιξε πανωφόρια από δέρμα, "χρυσίους δερματινούς", και έντυσε τον Αδάμ και την Εύα.
2. Για τις παλιές τεχνικές σε όλη την αρχαιότητα, λεπτομερώς, βλ.: Ch. Singer - E. J. Holmyard - A. R. Hall - Tr. Williams, *A History of Technology*, (επιμέλεια) τόμ. II, Oxford 1957 (At the Clarendon Press). R. J. Forbes, *Studies in Ancient Technology*, τόμ. V, Leiden 1957, Henry Hodges, *Artifacts*, London 1964 (Fr. Praeger).
3. Βέβαια, η διαδικασία αυτή αφορά δέρματα που το τρίχωμά τους έπρεπε να αφαιρεθεί (π.χ. τομάρι βοοειδών). Η κατεργασία για δέρματα όπου το τρίχωμα έπρεπε να μείνει (ζώονες) ήταν εντελώς διαφορετική. Αναφερόμαστε εδώ στην πρώτη περίπτωση, γιατί τα τομάρια, πριν φτάσουν στον υποδηματοποιό, περνούν από αυτή τη διαδικασία.
4. Η Βοιωτία και η Μικρά Ασία εμψύχονταν για το εμπόριο δερμάτων. Γνωστά αλλεστια στην αρχαιότητα ήταν τα σανδάλια από τη Λυδία. Βλ. στο Β' μέρος του άρθρου.

5. Σύγχρονο Ξύστρα, το σχήμα (και η χρήση) του οποίου δεν διαφέρουν από τα αρχαία.